

МОНГОЛЧУУДЫН УЛС ТӨРИЙН ФИЛОСОФИ: УЛАМЖЛАЛТ ҮЗЭЛ САНАА

Д.БОЛД-ЭРДЭНЭ

ФСЭХ-ийн улс төр судлалын салбарын тэргүүлэх ажилтан,

доктор, профессор

Түлхүүр үг: Улс төр, монголын улс төр, философи, натурфилософи, монгол уламжлалт нийгэм, уламжлалт үзэл, домог зүй, шашин-ёс суртахуун, оюунлаг үзэл, улс төрийн философийн тулгуур зонхилогч үзэл санаа

***ABSTRACT:** The Mongols had traditional concept of political philosophy but some researchers hesitate that. The Mongols had a hundred years custom of state and tactics to govern wisely. This tactics was their basis of political philosophy.*

Философич Освальд Шпенглер иргэншил тус бүр соёл, сэтгэлгээний янз бүрийн хүрээгээр хосгүй тухай үзэл санааг дэвшүүлсэн байдаг. Тэрээр иргэншил бүр зөвхөн өөрт нь зуршмал ёс зүйн үнэт чанартай, гоо зүйн онцгой хараатай, сэтгэхүйн өвөрмөц тогтолцоотой байдаг гэж бичсэн байдаг. Тэгвэл иргэншлийн философийн үүднээс Монгол нүүдлийн иргэншилд энэхүү нийтлэг жам ёс бодитой оршин үйлчилж байсан нь эргэлзээгүй хэрэг. Энэ нөхцөлд Монголчуудад оршин ахуй, хүрээлэн байгаа байгаль ертөнцөө танин барих философи сэтгэлээ тэр дундаа улс төрийн философи сэтгэлгээний уламжлал гэхээр зүйл байсан нь маргаангүй.

Энэ тохиолдолд Монголчуудын улс төрийн философийн бодит түүхэн болон оюунлаг үндэс, илрэх хэлбэр, ялгаа, онцлог, үзэл санааны оюунлаг тогтолцооны тухай асуудал судлал шинжлэлийн сонирхолтой бөгөөд төвөгтэй тэгэхдээ тулгамдсан асуудал болон тавигдаж байна. Харин энэ удаад Монголчуудын улс төрийн философи мэдлэгийн тогтолцооны асуудалтай холбогдсон зарим зүйлийг тодруулан үзэхийг оролдох болно. Гэхдээ үндсэн асуудлаа авч үзэхийн өмнө эхлээд орчин үед улс төрийн философи тойрсон маргааны тухайд товч боловч тодруулан үзэх нь зүйтэй байх.

Улс төрийн философи тойрсон маргааны тухайд

Орчин үед философчдын дотор өрнөж байгаа маргааны томоохон сэдэв нь улс төрийн философитой холбоотой байна. Хэдийгээр хүн төрөлхтөний сонгодог болон орчин үеийн философи сэтгэгчид улс төрийн философийн оюунлаг суурь үндсийг хэдийнээ баттай тавьсан боловч түүний цаашдын хөгжлийн явцад түүнийг тойрсон маргаан мэтгэлцээн тасралтгүй үргэлжилж буй болно. Энэхүү маргааны явцад хамгийн их хөндөгддөг асуудал бол *улс төрийн философи хэмээх тусгай тодорхой философи салбар байдаггүй, харин үүний оронд гагцхүү ерөнхий философи хэмээх л байдаг тухай сэдэв юм. Энэхүү үзэл байр суурийг баримтлагч философчид нэг л философи байдаг бөгөөд энэ нь ерөнхий философи юм. Харин “улс төрийн философи” гэгчийн тухайд*

бол энэ нь тусгай тодорхой бие даасан философи биш, зөвхөн ерөнхий философийн хийх ёстой ажлын нэг л тодорхой чиглэл юм гэж үздэг.*

Тэд үүнтэй холбоотой нэг бүхэл цул философийг танин мэдэхүйн тодорхой салбарт хэт дэлгэрүүлэн нялцааж хэрэглэх нь зохимжгүй гэсэн байр суурийг бас илэрхийлдэг. Гэвч энэ байр суурьт шүүмжлэлтэй хандвал зохино. Учир нь ерөнхий нэг бүхэл цул философийн зэрэгцээ хүний танин мэдэхүйн тодорхой чиглэл салбарт хамаатай философийн тусгай мэдлэгийн хэлбэр яагаад байж болохгүй гэж. Философич К.Ясперс философи гэж юу вэ? гэдэг асуултанд энэ нь улс төр дэх түүний илрэл гэж хэлсэн байдаг нь санамсаргүй хэрэг биш юм. Ер нь хүний ертөнц, амьдралаас ангид оршдог “цэвэр” философи гэж байдаггүй, харин тэр нь байдаг гэвэл хэнд ч хэрэггүй зүйл болохсон билээ.⁷ ...Хэрэв түүнийг санаа бодолдоо хэрэглэж болдоггүй юм бол философи юмуу философи сэтгэлгээ хэнд хэрэгтэй юм вэ? гэсэн асуулт бас гарах нь дамжиггүй.⁸

Улс төрийн философи тойрсон маргааны бас нэг сэдэв нь *улс төрийн философи гэгч хэрвээ байдаг бол түүнийг мэдлэгийн чухам аль салбар чиглэлд багтааж үзэх эсэх тухай асуудал* юм. Энэ нь нэг үгээр хэлбэл улс төрийн философи мэдлэгийн *онцлогийн тухай сэдэв* юм. Философчдын нэг хэсэг улс төрийн философийг улс төрийн шинжлэх ухааны мэдлэгийн хүрээнд багтаан үздэг бол нөгөө хэсэг нь түүнийг философи мэдлэгийн бүл, ай салбарт хамаатуулдаг. Үүнтэй холбогдуулан тэмдэглэхэд улс төрийн философи нь уг язгуур чанараараа философи мэдлэгийн хүрээнд багтдаг бөгөөд улс төр дэх цэвэр философи асуудлыг хийсвэр ойлголт категорийн түвшинд авч үздэг философи мэдлэгийн бие даасан тусгай тодорхой чиглэл юм.

Улс төрийн философийг *зарим философичид хийсвэр ойлголтын түвшний мэдлэг хэмээдэг бол нөгөө хэсэг нь бодит улс төртэй холбогдсон прагматик эмпирик философи* хэмээдэг. Гэвч улс төрийн философи нь үндсэн шинжээрээ ойлголтын түвшний хийсвэр мэдлэг болдог. Тэгэхдээ бодит улс төрд хамаарах философи асуудлыг анхааран үздэгээрээ бас нэг талаар эмпирик мэдлэг ч болох талтай. Орчин үед Өрнөдийн улс орнуудад улс төрийн философийг чухам прагматик, эмпирик философи гэдэг талаас нь түлхүү анхааран судлах хандлагатай байдаг. Чухам энэ шинжээрээ философийн бусад салбар чиглэлтэй харьцуулахад улс төрийн философи нь бодит улс төрийн амьдралтай илүү ойр дөхүү байдаг. Тэглээ гээд түүнийг юуны түрүүнд эмпирик философи мэдлэг гэхээсээ илүү улс төрийг цэвэр философи ойлголтын түвшинд авч үздэг улс төрийн биш, харин философи мэдлэгийн бүхэл тогтолцоо гэж нэг мөр ойлгох нь зүйтэй санагдана. Ингэх нь түүний унаган суурь философи шинжтэй нь нийцэж байгаа юм.

Философичдын зарим хэсэг нь философид *үнэт зүйлс* буюу *үнэт чанар* гэж байдаггүй. Учир нь философи бол норматив биш, харин хийсвэр мэдлэг гэгцгээдэг. Тиймээс улс төрийн философид ямар нэг үнэлгээ түүний үндэс болсон үнэт зүйлс гэхээр зүйл байх боломжгүй хэмээдэг. Тэгвэл философичдын нөгөө нэг хэсэг нь улс төрийн философи нь философийн бусад салбаруудтай харьцуулбал хийсвэрийн зэрэгцээ бас норматив мэдлэг болж байдагаараа онцлог. Энэ нь түүний бодит улс төртэй илүү ойр байдагтай холбоотой. Ингэхлээр түүнд үнэлгээ түүний эцсийн хэмжүүр болсон ямар нэг үнэт зүйлс байж болох юм. Тэгээд ч үүнтэй холбогдуулан Германы философич В.Виндельбанд философи бол үнэлгээ гэсэн нь санамсаргүй зүйл бишээ гэгцгээдэг. Ингэхлээр философи тэр дундаа улс төрийн философи дахь “үнэт зүйлс”-ийн тухай асуудал маргааны чухал сэдэв болдог нь харагдаж байна.

* Энэ тухайд философич Батын Ч.Ган-Өлзийн “Хүмүүнлэгийн гурван ертөнцийн гоц чанарыг судлахуйн чандмань эрдэнэ” \ Уб.,2011\ хэмээх бүтээлд тодорхой гаргаж тавьсан байдаг

⁷ Б.Даш-Ёндон. Монголын хөгжлийн философи\ асуудал, аргачлал, ашиг тус\Уб.,2013, 6 дахь тал

⁸ Мөн тэнд 85 дахь тал

Монголчуудад улс төрийн философи байсан уу?

Манай философчид яг энэ асуудлыг өөр хоорондоо тавьж, өнөө хэр маргаж мэтгэлцээр ирсэн. Мэтгэлцээний явцад философчдын нэг хэсэг нь Монголчуудад улс төрийн философи сэтгэлгээний түүхэн уламжлал ямар нэг байдлаар байсан хэмээн итгэлтэй хариулдаг бол нөгөө хэсэг нь энэ нь сэтгэл хөдлөлд суурилсан “эдүгээчилсэн хэтрүүлэл” төдий зүйл хэмээн үл итгэх байдлаар ханддаг.

Тэгвэл Монголчуудын улс төрийн философи сэтгэлгээ нь тэдний олон зууны тэртээгээс боловсрон хөгжсөн төр, төр ёсны философиос эх ундрагатай гэдэг нь баттай зүйл. Монголчууд Хүннүгийн үеэс тооцвол 2220 жил, харин түүнээс өмнөх *угтал төрийн** үеийг тооцвол нийтдээ бараг 4000 орчим жилийн төр, төр ёсны түүхэн уламжлалтай. Гэтэл Монголчуудыг улс төрийн үзэл сэтгэлгээ тэр дундаа улс төрийн философи мэдлэгийн ямар нэг тогтолцоо гэхээр юм байхгүй “бүдүүлэг” “зэрлэгүүд” байсан гэж үзэх үзэл хандлага нилээдгүй дайралддаг. Тэгвэл энэ үзэл байр суурь өрөөсгөл болох нь илэрхий. Үүний учир гэвэл хүмүүсийн төрөлхийн мөн чанараас үүдсэн тэдгээрийн хоорондын улс төрийн харилцаа байгаа газарт тэдний хамтын зохион байгуулалтын хэлбэр болох *төр* оршин байх нь гарцаагүй. Төр байгаа бол түүний үйл ажиллагааны дэг ёс, хэм хэмжээ буюу *төр ёс* байх нь эргэлзээгүй. Хэрвээ *төр ёс* байгаа бол түүний оюунлаг тусгал болох *төр ёсны философи, сэтгэлгээ, бодлого, зарчим* байх нь жам ёсны зүйл. Харин төр ёсны философи байсан л бол улс төрийн бүхэл философи сэтгэлгээ оршин үйлчлэх нь зайлшгүй. Тэгэхдээ энэ бол энгийн л логик баталгаанаас үүдсэн хийсвэр бодол санаа. Асуудлын гол нь энэ бүхнийг баримттайгаар буйртай нягтлан судлах үндсэн дээр философи талаас нь хөтөлбөргүй үндэслэж, нотлоход л оршиж байгаа юм. Үүнтэй холбогдуулан философич Д.Дашпүрэв “Монголын философийн товч түүх” бүтээлдээ: “Монголын философи гэдэг түүхэн үзэгдэл ер нь байсан юмуу гэж зарим хүн асууж болох байх гэж би боддог юм. <...>...бид Италийн, Грекийн, Хятадын, Энэтхэгийн бас Оросын философи гэх мэтээр хэлдэгчлэнгээ Монголын философи гэж хэлж болох байлгүй. Гэвч түүнийг философийн үүднээс үндэслэж өгөх нь зүй ёсны гэж үзэж байна. Тухайлбал Монголын философи бусдынхаас юугаараа ялгаатай вэ, үгүйдээ л тэр нь чухамдаа тэгээд юу юм бэ гэдэг асуултанд хариулах ёстой”⁹ гэж бичсэнийг онцолмоор санагдлаа.

Үнэхээр ч Монголчуудад улс төрийн философи мэдлэгийн уламжлал хэрвээ байсан л гэж үзэж байгаа юм бол тэр нь ямар философи байсан, түүнчлэн түүний бусдаас ялгарах ялгаа, онцлог, нь юу байж болох вэ? гэсэн зүй ёсны асуудал гарч ирэх нь дамжиггүй. Гэвч харамсалтай нь бид энэ талаар одоогоор тоймтой хэлчих зүйлээр баруухан л байгааг нуух хэрэггүй. Гэвч бид Монголчуудын улс төрийн философи уламжлалын асуудлыг одооноос л сонирхож эхэлж байна. Хэдийгээр эл сэдэв төвөгтэй боловч судлал шинжлэлийн нэн сонирхолтой томоохон суурь асуудал болж буйг дахин онцлон тэмдэглэхийг хүсч байна.

Монголчууд өөрсдийн амьдралын хэв маяг, иргэншлийн онцлог, байгаль, цаг уур, нутаг дэвсгэрийн өвөрмөц байдал, хүн ам, тэдний нийгэм-сэтгэл зүй, сэтгэх арга, хэв шинжийн онцлогоор нөхцөлдсөн философи тэр дундаа улс төрийн философи мэдлэгийн үндэсний уламжлалт хэв маягийг бүтээн бий болгосон байдаг. Энэ нь тэдний оршин тогтнож ирсэн түүхэн цаг үе, хөгжлийн бүхий л явцад тухайн үеийн оюунлаг тусгал болон бүрэлдэн төлөвшиж иржээ. Монголчуудын олон зууны тэртээгээс бүтээн туурвиж, тэдний үе үеийн сор болсон ухаант сэтгэгч мэргэдийн оюун ухаанаар

* *Угтал төр* бол жинхэнэ төрийн өмнөх үед хамаарах төр болж хараахан амьжаагүй, сонгодог төрийн зарим нэг шинж түүний элементгээр ямар нэг хэмжээгээр урьдчилсан байдлаар өөртөө агуулсан *төрийн өмнөх бүрдэл*

⁹ Д.Дашпүрэв. Монголын философийн товч түүх. Уб.,2013, 10, 11 дахь тал

боловсрогдон томъёологдож, хуримтлагдсан улс төрийн үзэл сургаал, номлолын түүхэн тодорхой хэв маягийг үндсэнд нь тэдний *улс төрийн философи сэтгэлгээ* гэж оноон ойлгож болох юм.

Тэгэхдээ Монголчуудын эрт үеэс уламжилсан улс төрийн философи сэтгэлгээ нь эхнээсээ л бүрэн боловсорсон бүхэл тогтолцоот логик цогц үзэл төсөөлөл байсан гэж нотлоход хүрвэл энэ нь дэндүү гэнэн хэрэг болохсон билээ. Мэдээж хэрэг энэ нь үүсэл төлөвшлийн амаргүй урт замналыг туулсан нь тодорхой. Энэ нь Монголчуудын улс төрийн ахуйг ойлгон баримжаалах ердэн ухамсарын философлог гэнэн төсөөлөл бүхий угтал философи хэлбэрээр эхэн үедээ илэрч, домог, домог зүй, шашин-ёс зүйн хэв шинжээр нөхцөлдсөн уламжлалт философитой шүтэлцэн хөгжиж улмаар төр, төр ёсны философи төсөөлөлөөр баяжин нарийвчлагдсан байдаг. Үүнтэй холбогдуулан манай зарим философчид Монголчуудын улс төрийн философи үзэл санаа юуны түрүүнд төр, төр ёсны философиор дамжин их төлөв илэрч байсан гэж үздэг нь тохиолдлын хэрэг биш юм. Гэхдээ Монголчуудын төр, төр ёсны философи тэдний улс төрийн философийг бүхэлд нь төлөөлж чадахгүй гэдгийг тэмдэглэх хэрэгтэй. Харин энэ тохиолдолд төр, төр ёсны философийг Монголчуудын улс төрийн бүхэл философи үзэл санааны эх авах суурь үндэс, оюунлаг нэгэн тулгуур бүрдэл гэж үзэх нь зохистой байна. Монголчуудын төр, төр ёсны философи түүхэн хөгжлийнхөө явцад агуулгын хүрээ багтаамжийн хувьд өргөжин тэлж, улс төрийн бүхэл философи тогтолцоот үзэл санааны хэлбэрийг олсон байдаг. Тэгэхдээ энэ хувьсал төлөвшлийн энгийнээс нарийнд шилжих нэн урт удаан төвөгтэй үйл явц байсан гэдгийг дахин онцлоё.

Ингэхлээр дээр тэмдэглэсэн бүхнийг нэгтгэн дүгнэж үзвэл Монголчууд түүхийн сорилтыг даван туулж, шалгарсан улс төрийн философийн арвин баян уламжлалтай байсан нь илэрхий байна. Энэ нь тэдний 3000 гаруй жилийн түүхтэй* төр ёсны философийн суурь үндэс болж байлаа. Монголчуудын улс төр, төр ёсны философийн онол суртахууны тулгуур үндэс нь олон талтай, өргөн агуулгатай байжээ. Энэ нь юуны түрүүнд *хоосон чанар; төв ёсны болон арга, билгийн шүтэлцлийн философи; гурвал сэтгэлгээ, хос ёсны онол; мөнх тэнгэрийн философи* зэрэг Монголчуудын уламжлалт язгуурын философийн онол, үзэл баримтлалын үнэт зүйлсээс үндэс улбаатай юм. Энэ бүгдээс үзвэл Монголчууд өвөг дээдсээс залгамжлан авсан улс төрийн философи үзэл санааны түүхэн уламжлалтай байсан гэдэгтэй маргах бараг хэрэггүй бизээ. Тэгвэл Монголчуудын *улс төрийн философи мэдлэгийн тогтолцоо* нь юу байж болох вэ? гэсэн асуудал эндээс зүй ёсоор гарч ирж байна.

Монголчуудын улс төрийн философийн тулгуур үзэл санааны тухайд

Алив философи өөрийн язгуур ойлголт, тулгуур болох үзэл санаанд суурилж байдаг нь жам юм. Энэ тухайн философи сургаалийн дотоод гүнд оршигч эх авах үнэ цэнэтэй санаа үндэслэл, суурь ойлголт томъёолол гэсэн агуулгаар их төлөв ойлгогддог. Миний санахад философийн суурь голлох үзэл санаа нь илрэх хэлбэр, хүрээ, түвшний хувьд олон талтай өргөн юм. Тэгэхлээр түүнийг илрэх хэв маяг, агуулгын хувьд өргөн багтаамжтай ойлгох гэж оролдох нь зүйтэй санагдана. Нэг ёсондоо түүнийг бүхэл тогтолцоо гэдэг агуулгаар цогц байдлаар авч үзнэ гэсэн үг.

Философи бүхэл оюунлаг мэдлэгийн тогтолцоо нь зөвхөн тухайн философи үзлийн суурь тулгуур болох үнэ цэнэтэй рациональ үндэслэл дүгнэлт ойлголт, санаа

* Монголчуудыг 2220 жилийн төр ёсны түүхтэй хэмээдэг. Тэгвэл зарим судлаач мэргэд Монголчууд бараг 4000 гаруй жилийн төр ёсны түүхтэй байсан гэж үздэг. Монголын төр ёсны түүхийг Хүннүгийн үеэс эхлүүлэх нь зүйтэй боловч Хүннүгийн төрийн бүтэц гэнэтхэн бий болчихоогүй, харин энэ нь хэлбэршил төлөвшлийн түүхэн урт үеийг туулсан нь эргэлзээгүй. Энэ хугацаанд бидний өмнө онцолсон төрийн өмнөх үеийн бүтцийн шилжилтийн гэж хэлж болох *угтал төр \ протогосударство * -ийн бүтцийн хэлбэр оршин байсан нь ноттой билээ. Гэвч Хүннүгийн өмнөх үеийн Монгол угсаатны угтал төрийн бүрдлийн талаар өнөө хэр ноттой судалсан судалгаа алга байгаа нь харамсалтай юм.

төдийгөөр хязгаарлагдахгүй. Хэрвээ түүнийг бүхэл тогтолцоот зүйл гэж үзэх тохиолдолд энэ нь тухайн философийн тулгуур болох эх авах оюунлаг хөрс суурь, бүхэл үзэл санаа, ард түмний уламжлал, ёс зан заншил, соёл, угсаатны онцлог болон түүхэн эх сурвалж бичиг шашдирт шингэсэн үнэт чанар, эрхэмлэлтэй бас холбогдох юм. Ингэхлээр философи мэдлэгийн бүхэл тогтолцооны илрэх хэлбэрийн түвшинг *нэгд* тухайн философийн уламжлалт эх тулгуур болох бүхэл оюунлаг хөрс сууртай холбоотой, *хоёрт* эх авах суурь үзэл санаа, цөм ойлголт, томъёолол үндэслэлтэй холбоотой, *гуравт* тухайн философийг бүтээгч ард түмний ёс заншил, хэл, соёл, уламжлалтай холбоотой, *дөрөвт* философи үзэл санааны үндсийг агуулагч эх бичиг, шашдир сурвалжтай холбогдон гарч ирдэг хэмээн үзэх нь зүйтэй санагдана.* Тэгэхдээ ингэлээ гээд алив философийн суурь голлох үзэл санаа хэмээхийг түүний гүнд оршигч үндсэн язгуур санаа үндэслэл, эх авах томъёоллын тогтвортой цогц илэрхийлэл гэдэгтэй нэг их санал зөрөөд байгаа хэрэг биш юм. Монголчуудын улс төрийн философи үзэл санааны тогтолцоо өргөн юм. Энэ чанараараа түүнийг бүхэл тогтолцоо болгож буй бүрдэл элемент олон талт шинжтэй байна гэсэн үг.

Монголчуудын улс төрийн философийн суурь тулгуур болох оюунлаг уламжлалтай холбоотой үзэл санаа. Монголчуудын улс төрийн философи сэтгэлгээ тэдний өөрсдийнх нь *язгуурын уламжлалт философи* түүний угтвар хэлбэр болох домог, домог зүй; шашин- философи, ёс зүйн үзлийн үнэ цэнэт зүйлст суурилж байсан. Энэ агуулгаар авч үзвэл Монголчуудын улс төрийн философи үзэл санааны тогтолцооны эх авах суурь үндэс нь тэдний уламжлалт философи байжээ. Монголчуудын “*уламжлалт философи*” хэмээх ойлголтын тухайд философичид өөрсдийн байр сууриа гаргаж тавьдаг. Тухайлбал үүнтэй холбогдуулан философич Д.Дашпүрэв “... “монголын уламжлалт” гэвэл үндсэндээ буддист философи байх бололтой...Чингэвэл, миний бодож байгаагаар монголын сэтгэгчид буддизм буюу буддын шашны философи ба түүний үндэслүүдэд тайлбар хийх замаар өөрсдийн философийн ном зохиол бичиж түүндээ өөрсдийн өвөрмөц буддист философийн онол, сургаалийг томъёолон тодорхойлсон байна. Иймд буддизмын “хоосон чанарын”, логикийн сургаалууд, психологийн ухааны хүрээнд бие ба сэтгэлийн харилцааны онолын асуудлыг авч үзсэн сургаал, мөн буддын дундад ёсны философитой холбогдуулан нэн үлэмж нарийн тоосны тэгш ба тэгш биш хэм хийгээд, цаг хугацаа болон чиг зүгийн асуудалд зориулсан онолын судалгаанууд бол монголын уламжлалт буддын философийн бүтээлд зүй ёсоор орно гэж бодож байна. Харин чингэхдээ “монголын уламжлалт” философи нь бүхэлдээ буддизмын философи сургаалийн хүрээнд л багтаж байсаныг хүлээн зөвшөөрөхөөс өөр аргагүй болов уу” гэсэн саналтай байна¹⁰ гэж бичсэн байна.

Харин Монголчуудын “уламжлалт философи” нь миний санахад зөвхөн буддийн шашин-философийн уламжлалаар хязгаарлагдахгүй байх гэж бодож байна. Үүнтэй холбогдуулан тэмдэглэхэд Монголчууд нүүдлийн иргэншлийн өвөрмөц ахуйгаа дагасан байгальтайгаа нягт уялдсан аж ахуй эрхлэх ёс, ёс заншил, амьдралын хэв маягийн онцлог хэлбэрийг бий болгосон байдаг. Ингэхдээ түүн лугаа зохицсон байгаль эх дэлхий, тэнгэр, газартаа суурилсан гүн ухааны сэтгэлгээний олон зууны өв уламжлалыг давхар бүтээн туурвижээ. Монголчуудын философи сэтгэлгээний онцлогийн тухай академич Г.Лувсанцэрэн бичихдээ: "Байгалтай зохицсон аж төрөх ёсны нэг илрэл нь Тэнгэр, Газрын нэгдлийг голчоор баримтлах үзэл, дадал болно. Газар дэлхий, Агаар тэнгэр хоёр үзэгдэл, үйлчлэлийн нягт уялдаатай, байгалийн нэгдмэл цогц болох нь ойлгомжтой. Түүгээр зогсохгүй байгалын бүрдэл хэсэг болсон хүн, түүний үйл

* Энэ удаад эхний хоёрынх нь талаар л товч боловч зарим зүйлийг тодруулан авч үзэх болно.

¹⁰ Д.Дашпүрэв. Монголын философийн товч түүх. Уб.,2013, 14-15 дахь тал

ажиллагааг ч уг нэгдэлтэй холбон үздэг байв."¹¹ гэсэн сонирхолтой дүгнэлтийг дэвшүүлсэн байна. Хүн төрлөхтөний философи сэтгэлгээний түүхэнд байгаль түүний тодорхой бодит үзэгдэл, үйл явцтай нягт холбоотой байж, тэдгээрийг номлол үндэслэлийнхээ гол чиг баримтлалаа болгодог философи сэтгэлгээний хэлбэрийг *бодит үзэгдлийн оршихуйн философи* буюу *натурфилософи** хэмээн оноон томъёолдог. Чухамдаа *натурфилософийн Монгол маягийн хэлбэр* нь Монголчуудын философи сэтгэлгээний ерөнхий дүр төрх, хэв загвар нь болж байжээ гэж үзэж болохоор байдаг.

Монголчуудын натурфилософи философийн үзэл нь хөгжлийн урт замналыг туулжээ. Энэ нь философийн дуализмаас философийн монизмын арга зарчимд суурилах болсон түүний түүхэн хувьсал өөрчлөлтийн үйл явцаас тодорхой харагддаг. Эхэн үедээ монголчууд ертөнц, ахуйн үүсэл, мөн чанарыг тайлбарлахдаа оюун ухаан болох тэнгэр, бодит материаллаг юмс үзэгдэл болох газар хэмээх харилцан хамаарал бүхий хоёр эхлэлтэй хэмээсэн философийн үзлийг номлож байснаа аажимдаа тэдгээрээс илүү гарсан, тэдгээрийг нөхцөлдүүлэгч цорын ганц эхлэл болох мөнх тэнгэрийн тухай философийн цогц баримтлалыг гаргаж ирсэн байдаг. Энэ бүхнээс үзвэл Монголчуудын онтологи философийн ерөнхий хэв шинж нь бодит үзэгдлийн оршихуйн философи буюу натурфилософи, харин түүнд суурилсан философи үзлийнх нь онол, номлолын суурь үндэс, гол хэлбэр нь тэнгэр шүтлэгийн философи байжээ гэж үзэх үндэстэй байж болох юм. Энэ нь уг чанартаа онол, хийсвэрлэлийн түвшинд системчлэгдсэн өөрийн өвөрмөц ойлголтын тогтолцоо бүхий философийн бие даасан ерөнхий сургаал, үзэл юм гэж хэлж болохоор байна. Энэ агуулгаараа мөнх тэнгэрийн философи нь шашнаас дээш гарсан философийн гүн гүнзгий хийсвэрлэл болж байдаг. Монголчуудын мөнх тэнгэрийн үзэл бол ямар нэг далдын хүч, эзэн тэнгэр хэмээгч шашны агуулгатай ойлголт бус, харин монголчуудын хүрээлэн байгаа байгаль, ертөнц, нийгэм, ахуйгаа ойлгон ухаарах философи үзэл, төсөөллийн цогц оюунлаг тусгал, тэдний аливааг танин барих онол, сэтгэлгээний гол суурь үзэл санаа *юм*. Энэ нь монголчуудын философийн ертөнцийг үзэх үзлийн нийтлэг илэрхийлэл мөнийн хувьд оршин буй бүхний үндэс суурь болж, юунаас ч үл хамаарах, бүхнийг нөхцөлдүүлэгч, тэтгэн дэмжигч субстанцлаг, туйлын шинж бүхий түгээмэл, харьцангуй ойлголт юм гэж үзэж байна.¹² Харин энэ нь монголчуудын язгуурын шүтлэг болох бөө мөргөлийн шашин философийн үзэлтэй нягт холбоотой хөгжиж ирсэн нь тодорхой. Үүний учир нь бөө мөргөлийн гол шүтээн нь онгод, онгон сахиус бөгөөд тэрхүү онгодын гол илэрхийлэл нь тэнгэр болж байсан билээ. Үүнтэй холбогдуулан академич Г.Лувсанцэрэн "Мөнх тэнгэрийн үзэл бөө мөргөлтэй огт холбоогүй биш, харин бөө мөргөлөөс улбаалсан түүнээс дээш гарсан гүнзгий хийсвэрлэл юм хэмээн ойлгогдож байна."¹³ гэж тэмдэглэсэн нь анхаарал татаж байна. Эндээс үзвэл Монголчуудын уламжлалт философи үзэл нь бөө мөргөлийн шашин-философийн үзлээс өвөрмөц ялгаатай харьцангуй бие даасан шинжтэй байсан нь ойлгогдож байна.*

Монголчуудын улс төрийн философийн тогтолцоо нь тэдний ерөнхий язгуурын философид сууриллахаас гадна бас төр, төр ёсны философиор дамжин хөгжсөн нь үнэнтэй билээ. Ингэхлээр Монголчуудын төр, төр ёсны философи буюу зарим

¹¹ Г.Лувсанцэрэн. "Монголын нийгэм-улс төрийн сэтгэлгээний онцлогоос". Олон улсын Монголч эрдэмтэдийн VII их хурал. \ 1997-8-12-16 \ Уб., 1999, 262 дахь тал.

*"Натурфилософи" хэмээх нэр томъёо нь үгийн гарал зүйн хувьд *natura*- байгаль ,байгалийн философи гэсэн латин үг ажээ. Энэ нь ертөнц, нийгмийн юмс үзэгдлийн анхдагч үндэс, учир шалтгаал түүний мөн чанарыг тайлбарлахдаа байгалийн тодорхой биет юмс үзэгдэл лугаа шүтэлцүүлэн түүгээр дамжуулан хийсвэрлэх философи арга, сэтгэлгээний нилээд эртний анхдагч хэлбэр мөн билээ. Тиймээс ч түүний энэ агуулгыг үндэс болгон өнөөгийн зарим философчид натурфилософийг байгалийн философийн хэлбэр хэмээх нь бий.

¹² Д.Болд-Эрдэнэ. "Мөнх тэнгэр"-ийн гүн ухаан ба төр ёс" Эрдмийн ертөнц" сэтгүүл. 2012 № 1 (06)

¹³ Монголын философийн түүх. (XIII-XVIII) II-дэвтэр. Уб.,2000, 127 дахь тал.

* Монголчуудын философи, бөө мөргөлийн хоорондын харилцан хамаарал, зарим ялгаа онцлогийн тухайд илтгэгчийн бичсэн "Их Монгол улсын улс төрийн сэтгэлгээ" Уб., 2005 номоос дэлгэрүүлэн үзэж болно.

судлаачдын оноон нэрлэдэг шиг “хаан философи” нь тэдний улс төрийн философийн эх авах суурь хөрс нь бас мөн билээ. Монголчууд бараг 4000 гаруй жилийн төр ёсны түүхэн уламжлалтай байжээ. Монголчууд эрт үеэс хүн төрөөс гадна орших боломжгүй “хүн ахтай, дээл захтай”, “хүн тэнгэрийн дор төрж, төрийн дор амьдрана” хэмээн үзэж, хүчэрхэг төрийг тогтоон хэрэгжүүлж, төр засахуйн ухааныг хөгжүүлж ирсэн байна.

Монголчуудын улс төр, төр, төр ёсны философид тэнгэр шүтлэгийн философийн нөлөөлсөн гол нөлөө гэвэл энэ нь хаан эзнээ “тэнгэрийн хүү”, “тэнгэр заяат” хэмээж, төрийн хийморь сүлдийг тэнгэртэй холбон ойлгон төсөөлөж байсан болон төр, төр ёсны тэнгэр шүтлэгтэй холбоотой билэгдэл, ёс журам, хэм хэмжээ, зан үйлийн ёс горимоор тод томруун илэрч байжээ.

Монголчуудын улс төрийн философийн эх авах үндсэн ойлголт, томъёололоор дамжин илрэх суурь үзэл санаа. Монголчуудын улс төрийн философи мэдлэгийн тогтолцооны гол агуулга нь тэдний нүүдлийн иргэншлийн онцлог, амьдралын хэв маяг, сэтгэх өвөрмөц арга, хэв шинжтэй холбогдсон улс төр, төрийг ойлгох үзэл сэтгэлгээний суурь үндэслэл, томъёололоор тодорхойлогддог. Тэгэхдээ Монголчуудын улс төрийн философийн суурь голлох үзэл санаа нь *эрх чөлөө, шударга ёс, эв нэгдэл, үүрэг хариуцлага* түүний философи мөн чанарын тухай сэдэв юм. Дээр онцолсон асуудлыг Монголчууд оршин ахуйн түүхийн явцад Өрнөдийн улс төрийн философийн тайлбараас онцлог ялгаатайгаар тэгэхдээ монгол улс төрийн ахуй, ухамсартай шүтэлцүүлсэн хэлбэрээр авч үзэж байсанаараа онцлог юм.*

Монголчуудын улс төрийн бүхэл философи сэтгэлгээ юуны түрүүнд төр, төр ёсны үзлээс эх авсан гэдгийг өмнө нэгэнтээ онцолсон. Тэгвэл тэдний улс төрийн философи ойлголтын тогтолцоонд төр, төр ёстой холбогдсон олон суурь ойлголт, үндэслэл түүнд хамаарах тулгуур үзэл санаа байдаг. Тэдгээрийн заримаас энд онцолвол дараах зүйлсийг дурьдаж болох байна. Үүнд:

- ✚ Тэнгэр шүтлэг
- ✚ Төрийг хүндэтгэн шүтэх үзэл,
- ✚ Хаан эзнээ хүндэтгэн дээдлэх үзэл санаа
- ✚ Захирах захирагдах ёсны үзэл санаа
- ✚ Шударга төв голч байх чанар
- ✚ Хууль дээдлэх үзэл
- ✚ Эрхийг биш үүргийг ухамсарлах сэтгэлгээ
- ✚ Эв нэгдэл, эв эеийн үзэл философи
- ✚ Хүнлэг нийгүүлсэнгүй үзэл сэтгэл зэргийг дурьдаж болох байна.*

Тэгэхдээ Монголчуудын улс төрийн философи нь дээр онцолсон төр, төр ёстой холбогдсон тулгуур үзэл санааг зүгээр л улс төрийн амьдрал, төр ёсны үйл ажиллагаатай холбон эмпирик түвшинд тайлбарлах биш, харин түүний дотоод метафизик үндэс, учир зүй, утга чанар, шалтгаант хамаарал, хувьсал өөрчлөлт түүний Монголчуудтай холбогдох давтагдашгүй ялгаа онцлогийн агуулгыг хийсвэр дотоод оюунлаг талаас нь философи гүнзгий үндэстэйгээр эрэгцүүлэн бясалгаж, ерөнхийлөн ойлгоход чиглэгдэж байсаныг зайлшгүй онцлох хэрэгтэй юм.

* Энэ удаад энэ бүхний тухайд философи дэлгэрэнгүй тайлбар хийх зорилго тавьсангүй. Энэ нь өгүүлэлд тавигдах үндсэн шаардлагаас хамааран товчлох болсонтой холбоотой болно.

* Энэ удаад энэ бүхнийг философи агуулгаар нь тус бүрд нь дэлгэрэнгүй тайлбарлах гэсэнгүй. Харин үүнтэй холбоотой дэлгэрэнгүй зүйлийг Ч.Жүгдэр. “Монголын нийгэм-улс төр, философийн сэтгэлгээний хөгжил” \ Уб., 2006\, илтгэгчийн “Их монгол улсын улс төрийн сэтгэлгээ” \ Уб., 2005\; илтгэгчийн оролцож бүтээлцсэн “XIII-XIV зууны Монголын улс төрийн сэтгэлгээний зарим асуудал” \ Уб., 2006\ түүнчлэн “Монголын төр ёс, эрх зүйн сэтгэлгээний зарим асуудал” \ Уб., 2002\ хамтын бүтээлээс үзэж болно.

Харин энэ удаад Монголчуудын *төрийг шүтэх үзлийн* тухайд тойм төдий зүйлийг тодруулан үзье. Төрийн тухай асуудал бол философи, улс төр, эрх зүй, төрийн онол зэрэг олон мэдлэгийн зааг уулзвар дээр судлагдаж байдаг өргөн агуулга бүхий судлагдахуун юм. Үүний нэг адил энэ асуудал нь мөн улс төрийн философийн чухал сэдэв болдог. Монголчуудын төр, төр ёсны философи XIII зууны үеэс бүрэн агуулгаараа цэгцрэн боловсорсон гэж үздэг. Төрийг Монголчууд хүний өөрийнх нь бусдыг удирдан зохицуулах, эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх гэсэн төрлөхийн зөн совин, мөн чанараас үүдсэн зүй ёсны үзэгдэл гэж байсан төдийгүй энэ нь хүн хоорондын улс төрийн харилцааны хүрээнд зайлшгүй байж байх ёстой институт гэж үзэж байв. Монголын төр, эрх зүйн сэтгэлгээний тулгуур эх сурвалжийг нягтлан үзвээс “*төр*” гэдэг ойлголт орчин цагийн агуулгаар хэрэглэгдэж байгаагүй бололтой. Тэр үед төрийг “*ёс*”, “*улс*”, “*хаан*” хэмээх ойлголттой хамаатуулан үзэж байжээ. Монголчууд төрийг нэгдүгээрт ёс журмын илэрхийлэл; хоёрдугаарт улсын хууль ёсны илэрхийлэл; гуравдугаарт эзэн хааны *эрх мэдлийн илэрхийлэл* хэмээн ойлгон төсөөлж байжээ.

Хэдий тийм боловч “Монголын нууц товчоо” \ МНТ-254 \ болон “Хөх судар”-т “Эрхэм өршөөлт сайн эзэн улсын эрдэнэ. Эрх ухаант сайн түшмэл төрийн эрдэнэ”¹⁴ зэргээс үзвэл XIII зууны үед “*улс*” гэдгийг хүн ард, нутаг дэвсгэр, засаг эрх мэдэл хэмээх 3 гол ойлголттой холбон үзэж байсан бөгөөд *засаг эрх мэдэл* гэдгийг ерөнхийд нь “*төр*” гэдэгтэй, харин “*хаан*”-ыг төрийг төлөөлөн, түүний эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч гол хүн гэдэг агуулгаар ойлгож байсан нь тодорхой байна. Эндээс үзвэл монголчууд “*төр*”, “*улс*”, “*хаан*” хэмээх гурван ойлголтыг ялган үзэж байжээ гэдэг нь ойлгогдож байна. Тиймдээ ч Монголчууд “улсын дотор төр буй, төрийн дотор ёс буй” хэмээхийн дээр төр ёсыг баригчийг улсын эзэн \хаан \ хэмээн ойлгож байсан байна. Эндээс үзвэл *ёс журам, улс орон, эзэн хааны сүр хүч* зэрэг нь Монголын нэгдмэл төрийн цогц чанарыг бүрдүүлэгч тодорхой бүрдэл шинжүүд нь болж байсан гэж үзэх үндэстэй байна. Харин Монголчууд XIII зуунд төрийг дарангуйлагч хэрэгсэл, хүнд суртлын аппарат гэж хэзээ ч үзэж байгаагүй бөгөөд түүнийг *мөнх тэнгэрийн хүчинд оршигч зохицуулан, зохион байгуулж, ард олныг амаржуулагч үүрэг бүхий хамтын зохион байгуулалтын хэлбэр* гэж үзэж байсан нь ноттой юм. Монголчууд эрт үеэс төрийн тухай бүхэл цэгц үзлийг дагасан төр ёсны олон үеийн түүхэн ёс журам, уламжлалыг бүтээн бий болгосон байдаг. Төр ёс гэдэг нь тэдний үзэж байсанаар төрийн үйл ажиллагааны хэлбэршин тогтсон хэм хэмжээ, ёс горим журам, арга зарчим, соёл, үнэт чанарын цогц илэрхийлэл болж байжээ. Энэ агуулгаар нягтлан үзвээс төр ёс гэдэг нь Монголчууд *төрийг засах ухаан* гэсэн агуулгаар ерөнхийлөн ойлгож байсан бололтой.

Энэ бүхнээс үзвэл Дорно дахин тэр дундаа Монголчуудын төрийг үзэж хандах философи үзэл хандлага Өрнөдийнхөөс онцлог ялгаатай байсан нь харагдаж байна. Энэ нь юуны түрүүнд өргөн уудам газар нутаг, хүн ардын сийрэг тархан суурьшсан байдал тэдний нүүдлийн амьдралын хэв маягтай холбоотойн зэрэгцээ нийгмийн улс төрийн амьдралд төрийн үүрэг оролцоо өндөр байсантай бас хамаарч байгаа юм. Үүнтэй холбоотойгоор Өрнийн зарим судлаачид төрийг үзэх Дорнын үзэл сэтгэлгээг “Дорнын деспотизм”^{*} хэмээн нэрлэх нь байдаг. Гэтэл Монголчууд үүнийг деспотизм гэж үздэггүй, харин тэдний “хүн ахтай, дээл захтай, тэнгэрийн дор төрж, төрийн дор амьдрана” гэж үзэж ирсэн төр хүндэтгэх өвөрмөц сэтгэлгээтэй нь холбоотой байна. Ер нь Ази, Дорно дахинд төрийн үүрэг өндөр байдагийг нягталбал, дан ганц хоцрогдол, эсвэл ардчилал, зах зээлийн харилцааг ойлгож хэрэгжүүлж чаддаггүй гэсэн учир холбогдлоор биш, харин энэ нь байгаль, түүх, аж төрөх ёс, нийгэм-сэтгэл зүй,

¹⁴ В.Инжиннаш. Хөх судар. Хөх хот 1957, 594 дахь тал

* *Деспотия* \грек. Despoteia-хэмжээгүй засаг\ - төр баригч нь дураар авирладаг, албатууд нь өчүүхэн ч мэдэлгүй хэмжээлшгүй эрхт засаглалын хэлбэр.

уламжлал, зан заншил, сэтгэх хэв шинжийн онцлогоор нөхцөлдсөн жам ёсны объектив үзэгдэл юм. Ийм нөхцөлд юуны өмнө төрийн өмчлөлд буй өргөн уудам газар нутаг нь төвлөрсөн удирдлага зохион байгуулалт, хүчтэй тэгэхдээ ухаалаг төрийн оролцоо, зохицуулалтыг хүссэн хүсээгүй шаарддаг байна.

Ашигласан бүтээл

Ч.Жүгдэр. Монголд феодализм тогтох үеийн нийгэм-улс төр, гүн ухааны сэтгэлгээ. \хоёр дахь хэвлэл\ Уб.,2002

Б. Даш-Ёндон. Монголын хөгжлийн философи: \ асуудал, аргачлал, ашиг тус\ Уб.,2013

Д.Дашпүрэв. Монголын философийн товч түүх. Уб.,2013

Батын Ч.Ган-Өлзийн “Хүмүүнлэгийн гурван ертөнцийн гоц чанарыг судлахуйн чандмань эрдэнэ”. Уб.,2011

Ричард Поупкин, Аврум Стролл. Гүн ухаан. Уб.,1998

Б.Батчулуун. Пост-коммунист нийгэм дэх төр, иргэний харилцаа. Уб.,2003

Гаджиев К.С. Политическая философия. М.,1999

History of Political philosophy. Chicago. 1987

Г.Лувсанцэрэн. “Монголын нийгэм-улс төрийн сэтгэлгээний онцлогоос”. Олон улсын Монголч эрдэмтэдийн VII их хурал. \ 1997-8-12-16 \ Уб.,1999

Д.Содномгомбо. Улс төрийн философийг тоймлох нь. Политологи. 2007 № 281

Д.Болд-Эрдэнэ. “Мөнх тэнгэр”-ийн гүн ухаан ба төр ёс” Эрдмийн ертөнц” сэтгүүл. 2012 № 1 (06)